

повинен ознайомити вказаних осіб з постановою про призначення судової експертизи та роз'яснити їм права, передбачені цією статтею, про що складається протокол.

Найбільш повно права потерпілого як учасника кримінального процесу на стороні обвинувачення з доказування обставин, що входять в предмет доказування по конкретній кримінальній справі, можуть бути реалізовані тільки на підставі змагального судочинства та рівності прав сторін з самого початку провадження по справі.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою кримінального процесу
Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого
(протокол № 12 від 1 липня 2004 року)*

*Гриненко С.О.,
аспірант Національної академії
Служби безпеки України*

ОКРЕМЕ ДОРУЧЕННЯ СЛІДЧОГО І ПРИНЦИП БЕЗПОСЕРЕДНОСТІ У ДОСУДОВОМУ СЛІДСТВІ

Важливою гарантією отримання повного, неперекрученого знання в ході провадження у кримінальній справі виступає принцип безпосередності, нормативний зміст якого слід розглядати як сукупність чотирьох вихідних положень, відповідно до яких дізнавач, слідчий, прокурор і суд зобов'язані: 1) особисто досліджувати (сприймати, перевіряти, оцінювати) докази; 2) ґрунтувати свої рішення на доказах, досліджених особисто; 3) використовувати первинні докази, крім випадків, коли отримати останні неможливо; 4) забезпечувати можливість безпосередньої участі учасників кримінально-процесуальної діяльності у проведенні процесуальних дій і ознайомлення їх з матеріалами кримінальної справи у випадках і межах, передбачених законом. Інститут слідчих доручень, будучи одним з випадків правомірного обмеження принципу безпосередності, не заперечує взагалі його реалізацію на досудовому слідстві¹, але неналежна законодавча регламентація цього інституту саме з точки зору положень вказаного принципу є плідним ґрунтом для виникнення непорозумінь і утруднень у процесі збирання, перевірки і оцінки доказів.

Окремі питання з підготовки, направлення та виконання доручень слідчого висвітлювались у роботах Ю.Н. Бслозьорова В.В. Вапнярчука, А.П. Гуляєва І.М. Гуткіна, Т.В. Каткової, О.М. Ларіна, І.І. Мартіновича, О.І. Михайлова, М.С. Строговича, А.А. Чувільова, В.Є. Чугунова та інших вчених. Та, незважаючи на це, ціла низка проблем, пов'язаних з необхідністю забезпечення послідовної реалізації фундаментальних засад кримінального процесу, зокрема принципу безпосередності, залишається невирішеною і потребує розв'язання.

Розробити пропозиції щодо удосконалення порядку направлення і виконання доручень слідчого, а також використання отриманих цим шляхом матеріалів у процесі доказування, які б відповідали вимогам принципу безпосередності.

¹ Шундиків В.Д. Принцип непосредственности при расследовании и рассмотрении уголовного дела. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1974. – С. 92

Аналіз кримінально-процесуального кодексу України дає змогу вести мову про два різновиди доручень слідчого, передбачених, відповідно, ч. 3 ст. 114 та ст. 118 КПК України. Виникає питання, чому “окреме доручення” передбачає проведення в іншому районі лише слідчих дій і не може містити вимогу про проведення дій розшукових, тоді як доручення органу дізнання за місцем провадження слідства це дозволяє? З погляду здорового глузду, таке розмежування не є обґрунтованим. І окреме доручення, і доручення слідчого органу дізнання за місцем провадження слідства мають єдине призначення – довести до відповідного виконавця вимогу слідчого вчинити певні передбачені законом дії і забезпечити належне їх виконання у визначений строк. Відповідно, загальний зміст і форма цих доручень повинні бути однаковими.

Уявляється спірним вирішення цієї проблеми і в проекті КПК², де в п. 4 ст. 36 йдеться про письмові доручення органу дізнання, а в ст. 235 згадується постанова про доручення провадження окремих слідчих дій чи оперативно-розшукових заходів в іншому районі, місті, області. На нашу думку, до Проекту КПК України слід внести такі зміни: доповнити ч. 2 ст. 36 “Слідчий” пунктом такого змісту: “давати іншому слідчому обов’язкові для виконання доручення щодо проведення окремих процесуальних дій”; доповнити ст. 231 “Місце провадження досудового слідства” частиною четвертою такого змісту: “При необхідності провадження процесуальних дій в іншому районі, місті чи області слідчий, у провадженні якого знаходиться справа, вправі особисто виконати її або доручити її виконання відповідному слідчому або органу дізнання”; замінити ст. 235 “Провадження процесуальних дій в іншому районі (місті)” статтею 235 “Доручення про провадження окремих процесуальних дій (розшукових, оперативно-розшукових заходів)”, де викласти умови і порядок направлення доручення, вимоги до його змісту і форми. Ці корективи будуть сприяти усуненню неоднозначності у трактуванні закону та формуванню єдиної практики застосування його норм.

Одним з невіршених у кримінально-процесуальному законодавстві залишається питання про коло процесуальних дій, які можуть бути предметом доручення слідчого. На думку деяких вчених, слідчий вправі давати доручення іншим слідчим і органам дізнання про провадження будь-якої слідчої дії. Проте більш правильною видається думка, згідно з якою слід обмежити перелік слідчих дій, що можуть вчинятись за дорученням.

В.Д. Шундіков, досліджуючи особливості реалізації принципу безпосередності на досудовому слідстві, визнає недоцільним направлення доручень про провадження допитів очевидців злочину, осіб, у свідченнях яких можуть міститись відомості, що мають істотне значення для встановлення факту злочину та особи, що його вчинила, допиту обвинуваченого, огляду місця події, провадження експертизи. О.І. Михайлов зазначає, що, як правило, не можна доручати виконання “основних” процесуальних дій по кримінальній справі і додає до переліку, запропонованого В.Д. Шундіковим, пред’явлення обвинувачення і всі інші слідчі дії, у яких бере участь обвинувачений, допит підозрюваного, ознайомлення обвинуваченого з усіма матеріалами справи, проведення очних ставок³.

Автори коментарю КПК України вказують на те, що направлення окремих доручень пов’язане, переважно, з необхідністю проведення слідчих дій у справі швидко, з меншими затратами зусиль та коштів. Втім, у випадках, коли необхідно провести в іншій місцевості велику

² Кримінально-процесуальний кодекс України: Проект за станом на червень 2003 р.: Підготовлений робоч. груп., створеною за розпорядженням Голови Верховної Ради України Литвина В.М. №24 від 15 січня 2003 р. – К., 2003.

³ Михайлов А.И. Отдельное поручение следователя. – М.: Юрид. лит., 1971. – 68 с.

кількість слідчих дій або здійснити складні слідчі дії (відтворення обстановки і обставин події, призначення та проведення ревізій, експертиз та ін.), слідчий, у провадженні якого знаходиться кримінальна справа, повинен виїхати на місце і особисто їх виконати.⁴

Визнаючи цінність поглядів цих науковців, слід відмітити, що їх пропозиції носять лише характер методичних рекомендацій щодо організації розслідування і не мають нормативного характеру. У законі, на жаль, немає приписів, які б орієнтували слідчих на додержання цих, безумовно корисних, вказівок, хоча практика в більшості випадків йде саме цим шляхом. Деякі положення стосовно заборони доручення великої кількості слідчих дій слідчому іншого району містилися лише у вказівці Генерального прокурора СРСР від 31 грудня 1960 року за №3/100 "Про порядок підготовки, направлення і виконання окремих доручень".

Ідея закріпити у статті КПК перелік дій, які не можуть бути предметом доручення, знайшла своє відображення у роботі Т.В. Каткової⁵. Проте запропонований нею підхід, на нашу думку, є не досить вдалим. Основний недолік вбачається у тому, що практично не розмежовуються слідчі і процесуальні дії. Мета перших полягає виключно у зборі доказів, останні ж охоплюють всі процесуально значимі акти слідчого. Сукупність правових норм, що регулюють відносини, які виникають у зв'язку з виконанням доручення, є комплексним інститутом доказового права. Беручи до уваги те, що функціональним призначенням принципу безпосередності є забезпечення умов для отримання найбільш повної і об'єктивної доказової та іншої інформації, яка впливає на формування внутрішнього переконання суб'єкта доказування і сприяє повноті, всебічності і об'єктивності дослідження всіх обставин справи, а також те, що з числа процесуальних лише слідчі дії є джерелом такої інформації для слідчого, у КПК має бути окреслене коло слідчих дій, які повинні вчинятись виключно слідчим, у провадженні якого знаходиться справа.

Видається, що у зазначеній статті не повинно йтися про неможливість доручення прийняття процесуальних рішень, як це пропонує Т.В. Каткова. Прийняттю процесуальних рішень передусім оцінка якщо не всіх матеріалів справи, то значної їх частини. Очевидно, що зробити це може лише слідчий, який веде справу. Процесуальний закон прямої вказівки про це не містить, однак таке положення впливає з його змісту.

Всі процесуальні рішення на досудовому слідстві (тобто ті рішення, які згідно зі ст. 109 Проекту КПК України оформляються постановою⁶), за винятком рішень прокурора, що здійснює нагляд, повинні прийматись лише особою, у провадженні якої знаходиться ця кримінальна справа, їх прийняття не може бути доручене будь-кому. Це постанова про притягнення як обвинуваченого, постанова про зміну обвинувачення, відсторонення обвинуваченого від посади, застосування запобіжного заходу, подовження строку тримання під вартою, оголошення розшуку обвинуваченого, рішення про визнання осіб учасниками процесу, рішення про застосування і скасування заходів безпеки до учасників кримінальної справи, припинення, зупинення, відновлення і закінчення слідства, подовження строку досудового слідства, об'єднання справ і виділення матеріалів справи в окреме провадження, призначення експертизи, постанова про відібрання зразків для експертного дослідження,

⁴ Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. В.Т. Маляренка, В.Г. Гончаренка. – К.: Форум, 2003. – 938с.

⁵ Каткова Т.В. Проблемы реализации принципа непосредственности исследования доказательств на досудебном следствии: Дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09 / Ун-т внутр. деп. – Х., 1997. – С. 130

⁶ Кримінально-процесуальний кодекс України: Проект за станом на червень 2003 р.: Підготовлений робоч. груп., створеною за розпорядженням Голови Верховної Ради України Литвина В.М. №24 від 15 січня 2003 р. – К., 2003.

винесення постанов про проведення інших слідчих дій, складання обвинувального висновку, а також розгляд клопотань.

Відповідно, у разі необхідності доручити провадження певної слідчої дії іншому слідчому або органу дізнання рішення про її проведення, оформлюване відповідним документом, приймається особою, яка веде провадження у справі, і долучається до доручення. Доручення, направлене без відповідної постанови, не підлягає виконанню, а слідчий, що його отримав, повинен запросити постанову і лише після отримання останньої виконати доручення. Виняток можуть складати тільки випадки, коли при виконанні доручення виникає потреба провести невідкладні слідчі дії, про які в ньому не йшлося, а затримка у їх проведенні загрожує втратою доказів. Видається, що в тому разі, коли неможливо у необхідний термін отримати доручення і постанову про проведення таких слідчих дій, виконавець доручення повинен самостійно скласти відповідну постанову, повідомивши про це слідчого, у провадженні якого знаходиться кримінальна справа. У постанові мають бути зазначені причини прийняття ініціативного рішення. Він же повинен отримати дозвіл суду, якщо це необхідно для проведення слідчої дії.

Вважаємо, що не можуть бути доручені іншому слідчому або органу дізнання навіть при наявності процесуального рішення відповідної особи всі слідчі дії з обов'язковою участю підозрюваного і обвинуваченого. Як виняток, може бути доручений допит обвинуваченого, який з поважних причин перебуває поза місцем провадження слідства (наприклад, на лікуванні), з питань, що не стосуються сутності обвинувачення. Слідчий також повинен, як правило, особисто проводити процесуальні дії, про виконання яких він за погодженням із прокурором порушував клопотання перед судом і отримав його дозвіл. У випадку, коли вчинення ним зазначених процесуальних дій в іншому слідчому районі неможливе або суттєво ускладнене, він повинен скласти мотивовану постанову про доручення провадження цих дій іншому слідчому або органу дізнання, у якій вказати конкретні обставини, що перешкоджають вчинити їх особисто. Постанова має бути узгодженою з начальником слідчого підрозділу. Зазначені правила повинні знайти відображення у кримінально-процесуальному кодексі.

Уявлення про конкретні цілі та інформаційні умови розслідування є важливою передумовою ефективності слідчої дії. Напрямок розслідування і зібрані матеріали справи істотно впливають на формування предмета пізнання. Не останню роль відіграє й особиста відповідальність слідчого за результати розслідування. У дорученні неможливо надати вичерпну інформацію по справі, тому слід підтримати вчених, на думку яких у випадку, коли слідчий розраховує отримати від тієї чи іншої слідчої дії важливі для розслідування справи дані, він повинен намагатись вчинити ці слідчі дії особисто⁷.

Загальновизнано, що потерпілий – це важливе джерело інформації про злочин, тому його допит шляхом направлення окремого доручення у більшості випадків надзвичайно небажаний. Те ж стосується очевидців та інших “цінних” свідків. Одними з найбільш відповідальних, складних в організації є перевірочні слідчі дії: очна ставка, слідчий експеримент, перевірка показань на місці. Їх проведення вимагає обізнаності у матеріалах справи, знання слідчої ситуації і потребує ретельної підготовки. Тому слідчим слід утримуватись від доручення їх проведення.

Вважаємо, що на рівні відомчих нормативних актів та методичних рекомендацій щодо організації розслідування кримінальних справ треба орієнтувати співробітників органів дізнання

⁷ Михайлов А.И. Отдельное поручение следователя. – М.: Юрид. лит., 1971. – С. 12-13

і слідчих підрозділів на те, що тільки у виключних випадках слід доручати провадження слідчих дій з обов'язковою участю потерпілого, важливих свідків (наприклад, очевидців); слідчих дій, які неможливо провести повторно; очних ставок, слідчих експериментів та перевірки показань на місці. Контроль з цих питань повинен бути покладений на керівників відповідних підрозділів.

Заслугує на увагу також питання про можливість доручення провадження оперативно-розшукових дій. Слідчий не наділений правом здійснювати оперативно-розшукову діяльність, тому при необхідності вчинення певних оперативно-розшукових заходів він повинен звернутись до відповідних органів. В цілому ситуація зрозуміла. Але законом від 21 червня 2001 року до КПК України було внесено значні зміни, якими перелік традиційних слідчих дій було доповнено такими, як накладення арешту на кореспонденцію і зняття інформації з каналів зв'язку (ст.ст. 187, 187¹ КПК). Аналогічні дії передбачені проектом КПК (ст.ст. 276, 277)⁸. Вказані слідчі дії за своєю природою є аналогом оперативно-розшукових заходів, передбачених пп. 9, 10 ч. 1 ст. 8 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність". З тексту кримінально-процесуального закону не зрозуміло, чи може слідчий доручити органу дізнання (а точніше, органу, що здійснює ОРД) провести такі негласні заходи? Вважаємо, що при наявності порушеної кримінальної справи неприпустимо підміняти слідчі дії оперативно-розшуковими.

Викликає інтерес порядок оцінки доказів, отриманих у порядку доручення слідчого. Слідчий, оцінюючи доказовий матеріал, отриманий в ході виконання його доручень, не має можливості особисто оцінити джерело отриманих відомостей, хоча у процесуальному відношенні такий доказовий матеріал є повноцінним і може бути підставою для формулювання висновків по кримінальній справі⁹. У цьому сенсі, безумовно, важливою є якість цих матеріалів, на якій насамперед відбивається відповідальне чи безвідповідальне відношення виконавця доручення до організації процесуальних дій та їх фіксації. Але не менше значення має належне дослідження отриманого слідчим, який здійснює провадження по цій кримінальній справі, у рамках якого здійснюється перевірка і оцінка потенційного доказу.

Ми не випадково вжили термін „потенційний”, адже вважаємо, що згадані матеріали, хоча і зібрані за вказівкою слідчого, але доказами ще не є. Питання про те, чи є певні предмети, документи і навіть протоколи слідчих дій, які надійшли від осіб, що не мають безпосереднього відношення до розслідування певної кримінальної справи, доказами, вирішує лише слідчий (дізнавач), у провадженні якого ця справа знаходиться, після перевірки їх належності та допустимості.

Перевірці й оцінці інформації, яка претендує на доказову, і її джерел, якщо вони надійшли з "інших рук", слід приділити особливу увагу. Доцільно, щоб слідчий у кожному випадку отримання матеріалів від інших осіб, зокрема в порядку доручення, складав відповідну постанову про визнання доказом і долучення до справи, де будуть викладені судження про його зв'язки з подією злочину і значення для встановлення істини. Закріплення в законі такого правила створить додаткові гарантії належного дослідження доказів, буде сприяти підвищенню відповідальності слідчого і якості слідства.

⁸ Кримінально-процесуальний кодекс України: Проект за станом на червень 2003 р.: Підготовлений робоч. груп., створеною за розпорядженням Голови Верховної Ради України Литвина В.М. № 24 від 15 січня 2003 р. – К., 2003.

⁹ Михайлов А.И. Отдельное поручение следователя. – М.: Юрид. лит., 1971. – С. 39.

Принцип безпосередності виступає важливою гарантією прийняття законних і обґрунтованих рішень, забезпечує всебічне, повне, об'єктивне дослідження обставин справи, що у свою чергу є необхідною умовою справедливого вирішення справи. На нашу думку, втілення у законодавстві викладених вище пропозицій, забезпечуючи послідовну реалізацію принципу безпосередності у досудових стадіях кримінального процесу, сприятиме підвищенню ефективності досудового розслідування і кримінального судочинства в цілому. Враховуючи обмежений обсяг статті, ми вимушені залишити "за кадром" низку інших, не менш важливих, питань, пов'язаних із застосуванням інституту слідчих доручень. Створюючи широке поле для пошуків їх рішень і дискусій, вони представляють собою перспективний напрямок для подальших розробок.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою кримінального процесу
Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого
(протокол № 12 від 30 червня 2004 року)*

